

УДК 594:574.4

КАРПАТСЬКІ ВИДИ МОЛЮСКІВ ТА ЇХ ОСЕЛИЩА

Рибка К. М.

Карпатські види молюсків та їх оселища. — К. М. Рибка. — Проаналізовано власні та літературні дані щодо особливостей поширення карпатських видів наземних молюсків на території північно-західної частини Малого Полісся, НПП «Північне Поділля» (ботанічна пам'ятка природи г. Макітра) та Карпатського біосферного заповідника (урочище Мала Уголька, високогірний стаціонар «Пожижевська»). На підставі отриманих результатів запропоновано рекомендації та заходи зі збереження різноманіття угруповань наземних молюсків і видів, які включені до Червоної книги України.

Ключові слова: ендемік, охорона видів, наземні молюски, пам'ятка природи.

Адреса: Інститут екології Карпат НАН України, м. Львів, вул. Козельницька 4, 79026, e-mail:katja-rybka0@rambler.ru.

Carpathian species and their habitats. — К. М. Rybka. — Literature and our data on features of Carpathians species of terrestrial molluscs of the North-Western part of Male Polissya, NNP «Northern Podilya» (botanical nature monument m. Makitra) and Carpathians Biosphere Reserve (tract Mala Uholka, alpine station «Pozhyzhevsk») were analyzed. Some recommendations for the conservation of species were made.

Key words: endemic, conservation of species, terrestrial molluscs, nature monument.

Address: Institute of Ecology of the Carpathians, 4 Kozelnytska St., 79026, Lviv Ukraine, e-mail:katja-rybka0@rambler.ru.

Вступ

Багато рідкісних видів молюсків Українських Карпат представлені ізольованими географічно та екологічно популяціями, які розташовані на межі видових ареалів або ж приурочені до умов, які відповідають крайнім значенням їхньої екологічної амплітуди. Карпатські види молюсків, які занесені до Червоної книги України, приурочені до гірських районів та передгір'я, їхні ареали поширення мають переважно мозаїчний характер. Деякі види молюсків стали рідкісними завдяки обмеженим ареалам на території Українських Карпат ще з доісторичного періоду [1].

Природне поширення рідкісних видів молюсків обмежене наявністю придатних для них оселищ, нетипових для Українських Карпат, або сукупністю вузької вертикальної і територіальної приуроченості [1]. Карпатська малакофауна частково вплинула також на формування сучасного видового складу наземних молюсків північно-західної частини Малого Полісся. Останнім часом сюди проникли ендемічні карпатські види наземних молюсків: *Plicutera lubomirskii* (Slys.), *Perforatella dibothrion* (Kim.), *Faustina faustina* (Rssm.), тощо. Про проникнення ендемічних видів у рівнинні території заходу України йдеться у працях Н.В. Гураль-Сверлової [1, 3-6], зокрема про знахідки ендемічних видів на території Малого Полісся, Розточчя, Опілля, Подільській височині та у прилеглих територіях.

Матеріал та методи дослідження

Малакологічні дослідження були проведені на території ботанічної пам'ятки природи г. «Макітра» (344 м н. р. м.), Радехівсько-Бродівський район, неподалік с. Гаї-Дітковецькі, широта – 50°02'34,8"г, довгота – 25°16'7,2"г. Особливістю дослідженої території є присутність угруповань союзів *Festucion valesiacae* та *Fragario viridis-Trifolion montani* на карбонатних ґрунтах; у с. Переліски по дорозі до кам'яних останців Сарматського моря на г. Триніг.

Дослідження були проведені на території Кузівського масиву (с. Мала Уголька, Тячівський район, Закарпатська область). Угольсько-широколужанський лісовий масив (урочище Мала Уголька), с. Мала Уголька, КБЗ, 780 м.н.р.м., N 48°16'069"г EO 23°37'208"г. Букові праліси (вік 200-250 р.). Тип ґрунту – бурозем неглибокий, середньо-суглинковий кам'янистий на елювії-делювії флішу з переважанням пісковика.

Декількох карпатських видів було знайдено на території високогірного біологічного стаціонару «Пожижевська» інституту екології Карпат НАН України. А саме такі види: *Arianta petrii* (Kim.), *Bierzia coeruleans* (M. Bielz). Два останніх види є ендеміками Карпат.

Вид *A. petrii* знайдений у субальпійському та альпійському поясі:

- г. Ребра (2001 м), яка розташована у центральній частині хребта Черногора;

- Українські Карпати, Черногора, урочище «Цибульник», пояс смерекових лісів (1300 м н.р.м.);

- Українські Карпати, Черногора, східний схил льодовикового котла на г. Пожижевська, субальпійський пояс, гірсько-соснове криволісся (1500 м н.р.м.).

Збори молюсків були проведені в оселищах, що підлягають під класифікацію типів оселищ та належать до тих, що потребують охорони.

Результати та обговорення

На території північно-західної частини Малого Полісся було знайдено декілька карпатських ендемічних видів наземних молюсків: *Macrogastra latestriata latestriata* (A. Schm.), *Allinda stabilis* (L. Pfr.), *Plicuteria lubomirskii* (Slys.), *Perforatella dibothrion* (G m.), *Monachoides vicina* (Rssm.), *F. faustina* (Rssm.).

Вид *P. lubomirskii*, плікутерія Любомирського – європейський неморальний вид, ендемік Карпат [7]. Вид віднесений до категорії вразливий, який охороняється у НПП «Кременецькі гори» та РЛП «Знесіння», занесений до Червоного списку Закарпатської області. Для Українських Карпат вид є рідкісним

Ряд рідкісних видів молюсків у фауні України трапляються переважно у горах, можуть бути охарактеризовані не як степові, а як наскельно-степові, або наскельно-лучні види [2]. *Granaria frumentum* (Drap.), гранарія зернова – вид наскельно-степовий, був знайдений на вапнякових відслоненнях Лисої гори. Вид охороняється у Карпатському біосферному заповіднику та у ботанічній пам'ятці природи загальнодержавного значення «Лиса Гора та гора Сипуха» (Львівська область). Вид занесений до Червоного списку Закарпатської області. Це рідкісний вид [7].

За екологічними умовами майже усі ці карпатські види молюсків, які присутні у малакофауні північно-західної частини Малого Полісся, можна охарактеризувати як лісові стенобіонтні види. Сучасне розповсюдження карпатських видів молюсків на рівнині демонструє чіткий зв'язок з лісовими масивами, в середині останніх – з глибокими ярами, берегами лісових струмків та іншими вологими стаціями [4].

Дані щодо видового складу молюсків, які були знайдені на досліджуваних територіях наведені у таблиці 1.

Таблиця 1. Видовий склад наземних молюсків та їх екологічні особливості

Table 1. The species composition of terrestrial molluscs and their ecological features

№	Вид	Біотоп	Екологічна група	Екологічна група	Висота поширення	Зоогеографічна група	Дослідна ділянка
	1	2	3	4	5	6	7
Родина Succineidae							
1	<i>Succinea putris</i> (Linnaeus, 1758)	вологі луки, яри, вздовж струмків	(WD)	9	Ш	ЄС	3
2	<i>Oxyloma elegans</i> (Risso, 1826)	береги водойм, добре зволожені ділянки	(WD)	9	700-800, Н	ЗП	3
Родина Chondrinidae							
3	* <i>Granaria frumentum</i> (Draparnaud, 1801)	вапнякові відслонення	(Ss), Ca	4	Ек 500-1500	ЄВ	1
Родина Enidae							
4	<i>Ena motana</i> (Draparnaud, 1801)	гірські та передгірні ліси	(FF)	1	500-2000 Н	ЄВ	3
5	* <i>Chondrula bielzi</i> (Kimakowicz, 1890)	букові праліси, скельно-дубові ліси	(FF)	1	Ек	ЄВ	3
Родина Clausiliidae							
6	<i>Cochlodina laminata</i> (Montagu, 1803)	букові ліси	(FF)	1	500-200, Н	ЄВ	3
7	<i>Cochlodina orthosthoma</i> (Menke, 1830)	мішані, зрідка хвойні ліси.	(FF)	1	Н	ЄВ	3
8	<i>Allinda stabilis</i> (L. Pfeiffer, 1847)	скелі, осипища, стовбури дерев з мохом, трапляється у горах і на плоскогір'ях	(FF)	1	Н	ЄВ	1
9	<i>Vestia turgida</i> (Rossmassler, 1836)	вологі гірські і передгірні ліси, букові праліси	(Fh)	3	Ек	ЄВ	3
10	<i>Macrogastra latestriata</i> (A. Schmidt, 1857)	широколистяні ліси, підстилка	(FF)	1	Н	ЄВ	1
11	<i>Laciniaria plicata</i> (Draparnaud, 1801)	відкриті, сухі біотопи, букові та грабові ліси	(Fm)	2	500-1500, Н	ЄВ	3
Родина Discidae							
12	<i>Discus perspectivus</i> (Megerle von Mühlfeld, 1816)	гірські та передгірні ліси, букові ліси	(FF)	1	Са Н	ЄВ	3
Родина Arionidae							
13	<i>Arion subfuscus</i> s.l.	широколистяні ліси,	(MM)	9	Б	ЄВ	3

	(Draparnaud, 1805)	узлісся, парки					
Родина Zonitidae							
14	<i>Vitrea diaphana</i> (Studer, 1820)	рівнинні біотопи, букові ліси	(FF)	1	500-1300, л	ЄВ	3
15	<i>Perpolita hammonis</i> (Ström, 1765)	листяні та хвойні ліси, вологі луки, болота, піднімається до субальпійського поясу	(MM)	7	500-1500, Ш	ЄС	3
16	<i>Morlina glabra</i> (Férussac, 1821)	букові праліси	(Fm)	2	500-1850, Н	ЄВ	3
Родина Limacidae							
17	<i>Bierlzia coeruleans</i> (M. Bielz, 1851)	гірські ліси, букові праліси	(Fb)	1	Ек	ЄВ	4
18	<i>Limax cinerioniger</i> Wolf, 1803	букові ліси	(MM)	7	500-2500, Н	ЄВ	3
Родина Bradybaenidae							
19	<i>Fruticicola fruticum</i> (Müller, 1774)	луки, узлісся	(Fb)	1	500-1770, Н	ЄВ	3
Родина Hygromiidae							
20	<i>Plicuteria lubomirskii</i> (Slosarski, 1881)	відкриті території, вапнякові схили, у лісах тяжіє до узлісь	(MM)	7	Ек	ЄВ	1
21	<i>Trochulus hispidus</i> (Linnaeus, 1758)	узлісся, луки	(MM)	7	Н	ЄВ	3
22	* <i>Trochulus bielzi</i> (A. Schmidt, 1860)	букові, буково-смерекові ліси	(Fh)	1	Ек	ЄВ	3
23	<i>Xerolenta obvia</i> (Menke, 1828)	остепенні луки, лучно-степові угруповання, відкриті біотопи	Ss, кальцефіл	4	С	СП	3
23	<i>Perforatella bidentata</i> (Gmelin, 1788)	вільхові ліси, букові ліси	(FH)	3	Н	ЄВ	1
25	<i>Monachoides vicina</i> (Rossmässler, 1838)	букові ліси	(Fh)	3	Ек	ЄВ	1
26	<i>Euomphalia strigella</i> (Draparnaud, 1801)	букові ліси, узлісся	5 (FB)	5	Б 500-1600,	ЄВ	3
Родина Helicidae							
27	<i>Faustina faustina</i> (Rossmässler, 1835)	чагарниково-лучні екотони, букові ліси	(FR)	1	Ек	ЄВ	2
28	<i>Arianta petrii</i> Kimakowicz, 1890	ялинники, зарості гірської сосни та вільхи зеленої		1	Ек 1800- 1200 м	ЄВ	4;
29	<i>Cepaea vindobonensis</i> (Férussac, 1821)	лучно-степові угруповання, остепенні луки	(Sr)	4	-	СП	2
30	* <i>Drobacia banatica</i> (Rossmässler, 1838)	букові та широколистяні ліси	(FF)	1	Ек	ЄВ	3
31	<i>Helix pomatia</i> Linnaeus, 1758	букові ліси	(Fb)	2	500-1900, Н	ЄВ	2

Примітки: * – види, які занесені до Червоної книги України; (2) – біотоп поширення; (3) екогрупа: позначення згідно з прийнятою класифікацією С. Александровича (Alexandrovich, 1987); (4) екогрупа: позначення згідно з прийнятою класифікацією В. Ложека (Ložek, 1964); (5) зональна група: Б – бореальний; С – степовий; Н – неморальний (суббореальний); Ба – бореально-альпійський; (6) тип ареалу: Г – голарктичний; П – палеарктичний; ЄС – європейсько-сибірський; ЗП – західнопалеарктичний; ЄС – європейський; СП – середземноморсько-понтійський; (7) – дослідна ділянка: 1 – с. Новий Витків (Радехівський р-н), 2- с. Новосілки (Золочівський район); 3 - с. Мала Уголька, КБЗ; 4 – г. Пожижевська (стаціонар).

У букових пралісах КБЗ було зареєстровано 23 види молюсків із 10 родин, більша частина знайдених видів раніше вказувалася О. О. Байдашніковим [1] для нижнього поясу північно-західного схилу Українських Карпат. Це такі види як *Chondrula bielzi* (Kim.), *Cochlodina laminate* (Mont.), *C. orthostoma* (Menke), *Vestia turgida* (Rssm.), *Vitrea diaphana* (Stud.), *Bielzia coeruleans* (M. Bielz.), *Fruticicola fruticum* (Mill.), *Trochulus hispidus* (L.), *T. bielzi* (A. Sch.), *Perforatella dibothrion* makowicz, 1884),

Faustina faustina (Rssm.), *Drobacia banatica* (Rssm.), *Helix pomatia* L.

До рідкісних видів Українських Карпат належать: *C. bielzi*, *T. bielzi*. Ці види поширені локально, відомі лише поодинокі їх знахідки. Усі вони є ендеміками Карпат. *Trochulus bielzi* – монтанний вид, ендемік Східних Карпат. *Drobacia banatica* – суб-ендемік Південних Карпат. *Ch. bielzi* – субендемік Східних Карпат. Вони приурочені до певних мікрокліматичних умов.

Вид *G. frumentum* – ксеробіонтний вид, петрофіл, населяє безлісові вапнякові схили, кам'янисті осипища, кам'яні розсипи та скелі. *Ch. bielzi* – лісовий вид, який приурочений до підстилки різнотравних лісових угруповань; *T. bielzi* – до листяної підстилки та мертвої деревини.

Багато лісових гірських видів моллюсків поширені у нижньому лісовому поясі [1], проникають по вільшаниках у передгір'я та рівнини Закарпаття і Передкарпаття або піднімаються вздовж русел гірських потоків майже до верхньої межі ялинових лісів.

Висновки

Важливе значення для охорони видів, які занесені до Червоної книги України, трапляються у відносно обмеженому ареалі та мають локальне поширення, має охорона окремих популяцій таких видів. Найбільш піддатливими до антропогенного впливу є види з невеликим ареалом в Українських Карпатах – *Arianta petrii*, *Trochulus bielzi*, *Drobacia banatica*. Ці види трапляються невеликими популяціями. Види *Chondrula bielzi*, *Trichia bielzi*, *Drobacia banatica* населяють лише окремі лісові масиви Закарпаття.

Основним засобом охорони наземних моллюсків є охорона їхніх місцеперебувань (оселищ),

створення охоронювальних територій і підтримання в них режиму заповідності об'єктів.

Серед факторів, які впливають на популяції рідкісних видів, можна виділити природні та антропогенні чинники. Природні збурювальні фактори, що порушують оселища, окрім негативних наслідків, призводять до виникнення прогалін, придатних для життя низки рідкісних видів, наприклад, для петрофітів – кам'янисті осипища, викликані ерозією. Головні чинники загрози біорізноманіттю малакофауни пов'язані з діяльністю людини, яка полягає у знищенні природних середовищ існування моллюсків, фрагментації та деградації екосистем, тощо.

Для збереження біорізноманіття угруповань наземних моллюсків пропонуємо такі заходи: проведення картування місць поширення видів; зберігання генофонду не тільки видів, які включені до Червоної книги України, але й звичайних фонових видів на територіях, які належать до природо-заповідного фонду; організацію моніторингу угруповань та забезпечення охорони природних екосистем із високим рівнем біорізноманіття.

Збереження і стабільне функціонування малакоугруповань має базуватися на збереженні природних оселищ моллюсків, виявленні та забезпеченні комплексної їх охорони.

1. Байдашников А. А. Редкие наземные моллюски Украинских Карпат и пути их сохранения / А. А. Байдашников // Вестник Зоологии – 1989. – № 3. – С. 37–41.
2. Балашов И. А. Охрана наземных моллюсков Украины: состояние, проблемы, перспективы / И. А. Балашов // Научные записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Біологія. – 2012. – 51 (2), спец. випуск «Моллюски: результати, проблеми і перспективи досліджень». – С. 24–32.
3. Сверлова Н. В. Наземна малакофауна (Gastropoda, Pulmonata) Розточчя і Опілля та її зміни за останні 100 років / Н. В. Сверлова // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2001. – Т. 16. – С. 117–123.
4. Сверлова Н. В. Роль карпатських видів моллюсків у формуванні наземної малакофауни заходу України // Біорізноманіття Українських Карпат. Матер. конф. – Львів: ЗУКЦ, 2005. – С. 73–77.
5. Сверлова Н. В. Історія і стан вивчення наземної малакофауни (Gastropoda, Pulmonata) заповідника «Медобори» / Н. В. Сверлова // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття: Зб. наук. праць. – Гримайлів-Тернопіль: Лілея, 2003. – С. 499–507.
6. Кузьмович М. Л. Наземні моллюски лісів і лук заходу Подільської височини / Л. М. Кузьмович // Наук. записки Терноп. держ. пед. ун-ту. – Серія 4: Біологія. – 1997. – № 1. – С. 23–26.
7. Червона книга України. Тваринний світ / [за ред. І. А. Акімова]. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
8. Pawłowski J. Endemiczne bezkręgowce Karpat (Endemic invertebrates of the Carpathians) / J. Pawłowski // Roczniki Bieszczadzkie, 2009. – Vol. 17. – P. 89–128.

Отримано: 10 червня 2016 р.
Прийнято до друку: 16.06.2016